

Ah Şu Taşra; Sessiz ve Renksiz Taşra*

Mehmet KENDİRCİ**

Özet

Bu çalışma en temelinde Cumhuriyet dönemi Türkiye'si taşrasında eğlenceyi çözümlenmeye çalışmaktadır. Çalışma başlangıç itibarıyla Cumhuriyet'in taşrayı nasıl değerlendirdiğini incelemekte ve taşraya dair egemen okuma biçimlerini ve bu biçimlerin bileşenlerini aktarmaktadır. Siyasal bir sorun olarak görülen eğlencenin taşradaki yansımaları çalışmanın ikinci boyutunu oluşturmaktadır. Cumhuriyet açısından bir modernleşme ve medenileşme aracı olarak görülen eğlencenin, modernleştirilecek ve medenileştirilecek taşrada hangi güdüler ve saikler altında sunulduğu açıklanmaktadır. Cumhuriyet'in gerçekleştirdiği bu sunumun temel bileşenleri ve bileşenlerin özgünlükleri vurgulanmaktadır. Bu sayede Cumhuriyet'in eğlence siyasaları ile taşra siyasalarının kesişim noktaları tespit edilerek, Cumhuriyet'in taşrada eğlence söz konusu olduğunda karşı karşıya kaldığı açmazlar işaretlenmektedir.

Anahtar Kavramlar: Türkiye Cumhuriyeti, Eğlence, Taşra

Abstract

This study analyzes, at its most basic level, entertainment in the rural areas of the Republican era of Türkiye. The study initially examines how the Republic evaluated rural areas and conveys the dominant forms of understanding about them, along with their components. The reflections on entertainment, seen as a political problem in rural areas, constitute the second dimension of the study. It explains the motives and motivations for entertainment, which is viewed as a tool for modernization and civilization by the Republic, offered in the rural areas to be modernized and civilized. The Republic's essential components of this presentation and their originality are emphasized. This approach identifies the intersection points of the Republic's entertainment policies and rural area policies, marking the Republic's dilemmas regarding entertainment in the provinces.

Keywords: Republic of Türkiye, Entertainment, the Rural Area

* Bu çalışma 2019 yılında savunduğum bütünlük doktora tezime ile 2022 yılında İletişim Yayınları'ndan yayınlanmış *Eğlencesiz Eğlence Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğlence ve Siyasal İktidar* (Kendirci, 2022) başlıklı çalışmamdan türetilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, mehmet.kendirci@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5201-0110

Şu 'Bizim' Taşra...

Başlarken bir noktayı netleştirmek gerekmektedir: Bir 'şey' olarak taşranın, köy, mezra ve(ya) kasaba ağırlıklı mekânsal bağlamları olmakla birlikte aynı zamanda her daim mekânsal bağlamlardan azade düşünsel boyutu da bulunmaktadır. Türkiye'de taşra 'okuması', mekânsal ve düşünsel bağlamların mutlak ilişkiselliği eksenlidir. İlişkisellik gözetildiğinde ise Cumhuriyet'in taşrayı ele alış biçiminin üç temel bileşene dayandığı iddia edilebilir; taşra, bilinebilir bilinemezlik, öğrenilebilir öğrenilemezlik ve medenileştirilebilir medenileştirilemezlik uzamı olarak çerçevelenmektedir.

Taşranın bilinebilir bir bilinmezlik uzamı olarak görülmesi taşranın mekânsal ıraklığıyla bağlantılıdır. "Şu bilinmeyen Anadolu" (Aydemir, 2017: 65) olarak ifade edilen 'o yer' aslında bilinmektedir ancak 'o yer' ile kurulan temas sınırlıdır. Ahmet Hamdi Tanpınar, "Sivas'ın, Kayseri'nin, Kütahya'nın, vatan coğrafyasının her köşesinin kendine mahsus hayatı var. Yalnız bizim bu hayat hakkında bilgimiz yok" (Tanpınar, 2015: 96) ifadesiyle yaşanan temassızlığa işaret etmekte ama aynı zamanda da sorunun başka boyutuna dikkat çekmektedir. Taşra, öğrenilebilir bir öğrenilemezlik uzamıdır. Temas sınırlılığının neden olduğu en temel sorun, temas edilecek varlığın mahiyetine ilişkin ön yargılardır. Taşrayı tanı(ya)mamanın sonucu olarak ön yargılar, taşraya ve taşrada yaşayan insana dair egemen anlatıları temellendirmiştir. Egemen anlatıların en büyük problemi ise, taşranın çelişkili bir biçimde medenileştirilebilir bir medenileştirilemezlik uzamı olarak görülmesine yol açmasıdır. Günümüzde dahi taşraya dair anlatılarda takip edilebilecek bu 'kendi içinde tutarlı' tavır, taşranın ne yapılırsa yapılsın merkezlere kıyasla geri planda kalacağına yönelik inancı besleyip devindirmektedir.

Taşra algısını şekillendiren bu bileşenler, Cumhuriyet'in taşraya müdahale etmesine ve taşrayı modernleştirici ve medenileştirici siyasetleriyle değiştirip dönüştürmesine temel oluşturmaktadır. Öyle ki ilgili bileşenler taşranın modernleştirici ve medenileştirici siyasaların bir tür deney alanı olarak görülmesine dahi zemin oluşturmaktadır. Anımsatmak gerekir ki uygulanan -veya uygulanmak istenen- siyasaların başarısı ya da başarısızlığı merkez olarak kabul edilen 'yerlerde' takip edilmektedir. Bu noktadaki 'kolaylık' siyasaların yarattığı etkilerin ve neden olduğu sonuçların çözümlenmelerine de en büyük engeli teşkil etmektedir. Oysa taşra söz konusu olduğunda siyasaların yarattığı etkiler ve neden olduğu sonuçlar daha 'radikaldir'. Taşranın sahip olduğu görece özgül ve özerk konumu -ve fakat aynı zamanda da 'kendi halinde devinen' hali- nedeniyle 'radikalliğin' izdüşümlerinin takibi daha kolaydır.

Cumhuriyet'in taşra söyleminde sorunsallaştırılan, taşrada ya da taşralı olma ya da taşranın bizatihi kendisi değildir. Taşranın sorunsallaştırılması, sorunun bir amaca hizmet etmesi için araçsallaştırılmasına koşutlanmıştır; taşra ve taşra(da)(lı) bileşenleri kapsayan anlatılar, merkezlere dair anlatıları beslemek için seferber edilmiştir; taşra, merkezler dolamıyla anlam kazandı ve aynı zamanda da merkezlere anlam kazandırdığı ölçüde 'değerlidir'. Bu yaklaşımın taşrayı ikincilleştirdiği iddia edilebilir ancak Cumhuriyet'in modernleştirici ve medenileştirici siyasaları gözetildiğinde iddia edilen bu ikincilleştirmeye neden olan taşranın merkezler dolayımıyla tanınmaya ve tanımlanmaya çalışılması oldukça tutarlı ve fakat bir o kadar kaçınılmaz bir tavidir.

Başiboş, kendi haline bırakılmış ve bu nedenle de modernlikten irak, medeniyetten nasiplen(e)memiş, 'ilkel yaşam alanı' olarak betimlenen taşradaki 'yapılar' tarihsel bir süreklilik içerisinde ele alınmaktadır. Şevket Süreyya Aydemir'in Anadolu betimlemesi bu tavrın cisimleştirildiği klasik örneklerdendir:

"Köyler görürsünüz ki insanlar yerin altında yaşarlar. Jeolojik devirlerin biriktirdiği eski yanardağ küllerini, tarihöncesi kazmaların eşi olan aletlerle delebilen insan, bir tepenin altında kendisine dam, oda, ahır, samanlık kovukları oymuştur. Bu kovukların içinde ağır, fakat daima serin bir hava bulursunuz. Testiler, küpler, kilimler, kaplar için duvarların içerisinde ayrı ayrı yerler oyulmuştur. Tepenin altını dolduran bu yer altı evlerinin, bu mağara konutlarının bazen birinden diğerine geçilir. Havaya açılan deliklerden içeriye loş bir ışık sızan bu yeraltı dehlizlerinde, tarihöncesi devrinin mağara adamı gibi dolaşırsınız. [...] Her şey sizden ayrı, her şey size yabancıdır. Bu âlem sanki başka bir gezegenden kopmuştur. Başka bir çağdan arta kalmıştır. Toprağında çalı bile bitmeyen bu ölmüş dünya kabuğu üstünde öküzler, inekler, eşekler, ancak keçi kaddırlar. Dağda adına ekin denilen şey, ancak hasırlı ellerle yolunabilen, sıska, dağınık bir şeydir. 'İnsanlarla hayvanlar bu kavruk bitkiden nasiplerini nasıl çıkarırlar?' diye düşünürsünüz" (Aydemir, 2017: 65).

Söylemin pratiğe dökülmesi elzemdir; taşranın modernlikle ve medeniyetle tanıştırılıp var olan sosyo-kültürel bağlarından yalıtılması veya bu bağların Cumhuriyet'in modern ve medeni saikleriyle yeniden inşası için kültürel uzama müdahaleler Erken Cumhuriyet Dönemi'nde 1 Kasım 1935'de, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açış konuşmasında derli toplu sunulacaktır. Cumhuriyet'in taşra 'okuması' için bir tür mihenk taşı niteliğindeki konuşma açıkça

ilgili zamana kadar uygulanan ve sonrasında uygulanması istenilen kültür siyasaları ile taşra arasındaki ilişkiyi vurgulayarak sonrası yıllar için yapılması gerekenleri imlemektedir: “Türk ülkesi içinde köylere varıncaya kadar küçük büyük bütün şehirlerimizin genlik [refah] ve bayındırlık göreyi [manzara] olması önde tuttuğumuz amaçlardandır. Türk’e ev bark olan her yer sağlığın, temizliğin, güzelliğin, modern kültürün örneği olacaktır” (“Türkiye Büyük Millet...”, 2010: 382).¹

Cumhuriyet’in ‘Kurucu Babası’ yaptığı konuşmada uygulanması istenilen taşra siyasalarıyla biçimlendirilecek ideal bir taşra imlemesi yapmaktadır ancak Cumhuriyet Türkiye’si aynı zamanda da mirasçısıdır; Cumhuriyet’in miras aldığı ‘kadim’ sorunlar yerli yerindedir: Coğrafi koşullar elverişsizdir, sarayları fethetmiş Cumhuriyet taşradaki doğayı -hâlâ- fethedememiştir ve üstüne üstlük modernleştirilip medenileştirilebilecek insan kütelleri tam da bu elverişsiz coğrafyalarda sert doğayla yoğrulmuşlardır ve yoğrulmaya devam etmektedir.

Cumhuriyet’in bu ‘hayatî sorunları’ ele alma biçimi Türk’ün ari değerlerinin anımsanması üzerinden yükselmektedir. Sert doğa koşulları içinde doğal olarak sert olmaları beklenen taşralıların yaşayışlarının oldukça düzenli ve disiplinli olduğu belirtilmekte ve bunların ‘yabana’ karşı “nazik görünme” (Aydemir, 2017: 65) peşinde oldukları özellikle vurgulanmaktadır. Taşrada yaşayan insanların özlerinde, Cumhuriyet’in modernleştirici ve medenileştirici siyasalarıyla amaçladıklarının nüveler halinde zaten hali hazırda bulunduğu ima edilmektedir. İmalar ise edebi yazıma hâkim taşra anlatılarıyla tezat içindedir.² Tezadın giderilmesi için izlenecek yol Niyazi Berkes’in, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde köye yönelik “köylü geri olduğundan cahil değil, cahil olduğundan geri” (Berkes, 2016: 91) ifadesinde görüldüğü üzere sorunu cehalet, modernlik ve medeniyet sorunu olarak tanımlamaktan geçmektedir. Cumhuriyet’in müdahalesi, cehaleti ortadan kaldıracak modernleştirici ve medenileştirici siyasalarıyla var olan özü aydınlığa kavuşturmak olacaktır.

Bu bağlamda Cumhuriyet’in taşrada uyguladığı siyasalar, bunların pratikteki başarısına veya başarısızlığına bakılmaksızın, birkaç temel güdüyle sarmalanmıştır. Bunlardan ilki ve en temeli, Cumhuriyet’in taşraya ulaşabilmesidir zira öncelikli olarak “memlekette fiziksel bütünlük yoktur” (İnönü, 2014: 518). Taşra, coğrafi olarak ulaşılması zor bir yer olarak görüldüğünden taşraya ulaşabilmek için atılan her adım siyasi bir zafer olarak sunulmaktadır. Geç Osmanlı Dönemi’nden Er-

1 Köşeli parantez içi ilaveler orijinal metinde metin altı yayıncıların notlarıdır. Tarafımdan metin içine eklenmiştir.

2 Bağlama dair en temel ve klasik örnekler olarak Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Yaban* (1996) ile *Ankara* (2016) adlı romanları işaretlenebilir.

ken Cumhuriyet Dönemi'ne uzanan süreçte haberlerde sunulan zaferler demiryollarıyken, 1950'lerden 2000'li yıllara uzanan süreçte demiryollarına -ağırlıklı olarak- karayolları ve havaalanları da eklenmiştir.

Taşraya ulaşmanın peyder pey bir sorun olmaktan çıkartılması harici taşra anlatılarını sarmalayan bir diğer temel güdü, taşranın tüm bileşenleriyle, "sayfiyeti masumdur" (Tamim, 2001: 388) ifadesiyle dile getirilen, masum, temiz ve naif olduğuna yönelik inançtır. Bu başat inancın arkasında, taşranın telkine açık çocuksu ve kırılgan yapıya sahip olduğu düşüncesi yatmaktadır. Bu nedenle Mustafa Kemal Atatürk'ün "her vatanperver ve aydın zevatın uhdei hamiyetine düşen dini ve milli bir vazife" (Tamim, 2001: 388) olarak tanımladığı ulusal görev, taşrayla kurulacak her türlü temasın "bir peygamber saffetiyle, bir misyoner hulûli ile halkın, köylünün kalbine girme" (Örensun, 1938: 258) amacını gözetip, "münasip bir lisan" (Tamim, 2001: 388) ile gerçekleştirilmesidir. "Münasip bir lisan", açıkça ifade edilmese de mazi hatırlatılırken taşrayı hakir gören ifadelerin kullanılmasına yönelik gizil uyarıyı da içermektedir.

Taşranın masumluğu, temizliği ve naifliği vurgulanarak inşa edilen kontrollü dilin verili kabul aldığı, taşrada masumluğu, temizliği ve naifliği kirletecek araçların olmadığına dair umuttur; daima neşeli olan saf Anadolu köylüleriyle (Sıtkı, 1934: 18) dolu olduğuna inanılan taşra, "geçim tarzları, eğlenceleri, düğün adetleri gayet basit [...] görgüleri ve bilgileri pek az, fakat millet ve hükûmet sevgisi fazla" (C, 1933: 29) olan yurttaşların yaşam alanıdır. Dikkat çeken nokta taşrayı olumlayan ifadelerin gerçekte taşranın özündeki modernlik ve medeniyet ateşinin kıvılcım olarak varlığını kabul almakla birlikte bu ateşin harlanmaktan ne kadar uzakta olduğunun ispatı için kullanılmasıdır. İlkel yaşamı devindiren her türlü bileşen, umarsızlık ve sinizmle iç içe geçmiş bir şekilde değerlendirilmektedir.

Bu iç içe geçmişlikteki açmaz gözden kaçırılmamalıdır. Sahip oldukları boş zamanı doğru ve verimli bir şekilde değerlendirmeyi bilmeyen taşrada yaşayan insanlar, boş zamanları dışında kalan çalışma ve eğlence zamanlarını da doğru ve verimli bir şekilde değerlendirememektedirler. Türk'ün çalışmayla var olduğunu şiar edinen Cumhuriyet'in çizdiği çerçevede ne çalışmayı ne eğlenceyi ne de zamanı nasıl kullanacağını bilmeyenlerin yaşadıkları hayat, 'ölü hayat' olarak görülmektedir; taşra masumdur, temizdir ve naiftir çünkü gerçekte ölü bir hayat yaşamaktadır; taşra ne yaşamaktadır ne de ölüdür.

Taşrada eğlencenin çözümlenebilmesi için var olan veriler dahi taşranın 'ölü hayatının' -yaşa(ya)mamışlığının- en görünür olduğu uzamın kültürel hayat olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Bu nok-

tadaki belirleyen ise, ölü hayatı yaşayan ve içten çürüyen taşraya eğlencenin 'dışarıdan' gelmesidir. Taşraya dışarıdan gelen eğlence ise taşraya 'yabanlığından' bir türlü taşrada kök salamamaktadır.

Bu doğrultuda egemen anlatı taşranın eğlencesiz, Reşat Nuri'nin ifadesiyle "öteden beri eğlencesiz ve neş'esiz" (Güntekin, 1975: 82), olduğunu vurgulasa da gerçekte taşra eğlencelidir. İddia edilen ile olan arasındaki görünür çelişki modernleştirme ve medenileştirme iddiasında olanlar için bir çelişkidir. Doğa şartlarının bir sonucu olan taşranın ıraklığının, taşrada modern dönem getirileriyle şekillenen modern çalışma güdülerinin 'bilin(e)memesinin' ve nihayetinde eğlenceden 'mahrum kalmanın' taşradakiler için o kadar da önemli olmadığı iddia edilebilir; zira oturak eğlenceleri, düğünler ve kimi noktada da ritüeller (bayramlar) taşradaki eğlence eksikliğini -görece de olsa- kapatmaktadır.

Bu noktada temel bir soru sorulmalıdır. Cumhuriyet, kendi iç düzeyiyle ve disipliniyle devinen 'kendi halindeki' eğlence hayatında neden değişime-dönüşüme gitmek istemektedir? Basit bir açıklama olsa da başlangıçta bizatihi Cumhuriyet'in varlığı bu isteğe neden gösterilebilir. Bu bağlamda müdahale, kendisinin varlığıyla ve bunun sunulup sürekli kılınmasıyla iç içe geçmiştir. Cumhuriyet, modernleştirici ve medenileştirici savlarının imlediklerinden önce yeni bir 'şeydir' yoksa Osmanlı Dönemi'nde de siyasal iktidar, yetersizliği ya da yeterliliği tartışmaya açık olsa da, taşradaki iktisadi, sosyal, kültürel alana doğrudan müdahale etmiş, bu alanları imparatorluğun modern güdülerini çerçevesinde düzenlemeye çalışmıştır. Cumhuriyet'in yeniliği ise benzer güdüler dâhilinde ancak farklı bir bağlama işaret etmesinde gizlidir.

Cumhuriyet, eğlenceyi yurttaşlar için bir ayrıcalık, bir tür lüks olmaktan çıkartma hedefindedir. Taşradaki egemen eğlence hayatının lüks tüketimi ve israfı buyur edecek herhangi bir yönünün varlığına Cumhuriyet ironik bir biçimde açıktan karşı çıkmamaktadır. Buradaki karşı çıkmama, -özellikle düğünler gözetildiğinde- Cumhuriyet'in bunlara karşı sessiz kaldığı ya da israfa icazet verdiği anlamına gelmez. Kurulmaya çalışılan denge özellikle taşraya içkin yokluk ve hiçlik söylemleri temelli israfın engellenip tasarruf yapılması hatırlatmalarının eğlenceyi sarmalamasına yöneliktir. Bu sayede Cumhuriyet eğlenceyi ön onaya dayalı bir ayrıcalık ve lüks olmaktan çıkartarak kendi değerlerini zerk edecek uygun zemin yaratmaktadır. Nihayetinde Cumhuriyet izlediği yolla kendi sınırlılıkları dâhilinde icazet verdiği eğlence hayatını tek tipleştirip standartlaştırırken aynı zamanda da sürecin bütününde kendi meşruiyetini sağlamaktadır.

Bu bağlamda Cumhuriyet'in taşrada eğlence hayatına müdahale etmek için izlediği ana yol, taşrada eğlencenin ritüelistik bir söylemle

ve mahiyetle sarmalanıp resmî ve kamusal ritüel (bayram) dizgeleriyle olabildiğince kesiştirilmesidir. Kesişimin gözden kaçırılmaması gereken yönü ise gerçekleşen değişimin ve dönüşümün gerçekte ritüel aleyhine şekillenmesidir. Cumhuriyet'in ritüellere (bayramlara) müdahalesinin mahiyeti, yarattığı etkiler ve neden olduğu sonuçlar ağırlıklı olarak ritüeli merkeze alan bir çalışmanın sınırları içinde olsa da, düğün ve sünnet törenleri gibi -özü itibariyle- 'ritüellerin' olabildiği ölçüde eğlenceye evrilmeye çalışılması dikkat çekicidir. Ritüel yönleri baskın olan törenlerin, özellikle taşrada yerel güç odaklarınca icazet verilerek gerçekleştirilen kamusal edimler olmaktan çıkarılmaya başlanması, Cumhuriyet'in eğlence -şüphesiz ki aynı zamanda da ritüel-uzamına sızma, yine imkânlar altında, ilgili uzamlara hâkim olarak onları değiştirme ve dönüştürme amacını yansıtmaktadır.

Taşranın Eğlencesizliği

Gerçekçi olmak gerek; nihayetinde Cumhuriyet'in teknik imkansızlıkları ve maddi yetersizlikleri gözetildiğinde taşradaki eğlence hayatını değiştirip dönüştürmek için attığı adımların beklendiği kadar etkili olmadığı gözden kaçırılmamalıdır. Atılan adımlar kurumsal düzenlemeler olmaktan öte belli bir sürekliliği olmayan, kurumsallaşamamış resmî uygulamaların veya şahsi girişimlerin sonucudur. Cumhuriyet'in taşrayı dönüştürmesi için bu işle yükümlü kılınmış resmî kurumlara ihtiyacı olacaktır ki Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Halkevleri deneyimi tam da bu nedenle taşradaki kültürel hayatı modernleştirip medenileştirebilmenin en temel aracı olarak seferber edilmiştir.

Cumhuriyet'in eğlence siyasalarının taşrada yaygınlaşmış kurumsallaşmasındaki en temel engeller yine Cumhuriyet'in taşrayı okuma biçiminden kaynaklanmaktadır. Taşrada yaşayan insanlar, pastoral bir dille örülü, durmadan çalışan ve sürekli üreten bir köy portresi içinde konumlandırılmaktadır. Çalışma, taşraya hasredilmiştir, taşrada olmanın doğal bir sonucudur. Eğlence, çalışma dışında bir zamanın ve mekânın parçası değil bizatihi çalışma zamanının ve mekânının bir parçası olarak görülmektedir. Eğlence biçimleri ne olursa olsun ve aynı zamanda da kim eğlenirse eğlensin, eğlence, taşra söz konusu olduğu zaman çalışmayla bağlantılandırılmaktadır. Hatta bir eğlence biçimi mi yoksa özgün bir edim mi olduğu tartışmalarının Erken Cumhuriyet Dönemi'nin tümünü saran spor ve beden eğitimi, taşrada çalışmayla denk tutulmaktadır. Köylerde, "spora meraklılar yoktur. Gerçi köy işleri[nin] bunun yerini tutmakta" (İşsever,1934: 25)³ olduğu üstüne basa

3 Köşeli parantez içindeki ilave tarafıma aittir.

basa vurgulanmaktadır. Merkezlerde yaşayanların “gürbüz ve yavuz evlatlar” (Akın, 2018) olmayı öğrenmesi gerekirken, taşradakiler doğaları gereği ‘gürbüz ve yavuz’ kabul edilmektedirler.

Taşranın eğlencesiz olduğu ve taşradakilerin eğlencesiz bir yaşam sürdürdüklerine dair egemen kabulün ardındaki taşrada insanların çalışmaktan zaman bulamamalarına işaret eden yorumlar eğlencenin çalışmaya koşutlanmasıyla yapı bozuma uğratılmakta, ancak yerine yeni bir şey koyulmamaktadır. Taşrada çalışma ile eğlence arasında kurulan ilişkinin katılığı, ‘safiyeti’ belli olan yurttaşın taşrada başıboş bırakılmayıp, onun kötü telkinlerin, kötü alışkanlıkların etkisi altında kalmasını engellenmek içindir; ‘arî Türk’ün’ özünü korumaya yöneliktir.

Bu nedenle Cumhuriyet’in taşrada eğlence mekânları ile ‘resmî’/‘kamusal’ mekânları arasında yakınlık inşa çabası dikkat çekicidir. Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Halkevleri bu tavrın klasik örneği olarak işaretlenebilir. Sonraki yıllarda ilgili tavrın çok da değişim göstermediği iddia edilebilir; ‘resmî’ spor salonları salt spor yapılan mekânlar veya kültür saraylarının bünyelerindeki tiyatro sahneleri salt tiyatro oyunlarının sergilendiği mekânlardan fazlasıdır. Bu mekânlar ‘siyasallaştırılmış’ mekânlardır; miting alanlarıdır. Mekânların biricikliği, mekânlarda Cumhuriyet’in temel sembolleriyle yeni siyasal bedeni ve onun modernleştirici ve medenileştirici güdülerini cisimleştirilmeleri kaynağıdır. Mekânların sahnelerinde geçmiş ile an arasında ilişki, geçmişin ve anın temel imgeleriyle ve sembolleriyle kurulmaktadır.

Cumhuriyet’in cisimleştirilmesinin bir diğer yolu ise, taşrada rejimin kendi resmî ve kamusal ritüellerini uygulayabilmesine ve aynı zamanda da taşradaki gündelik hayat rutinlerini bir tür ritüelistik dizge olarak görüp, onları disipline edip düzenlemesine dayanmaktadır. Vurgulamak gerekir ki eğlence ve ritüel bir ve aynı şey değildir; izlenen yol dâhilinde Cumhuriyet için ritüelin biçimsel çerçevesi, eğlencenin biçimsel çerçevesinin çizilmesine örnek oluşturmaktadır. Öyle ki imkân koşullar altında düğün ve sünnet töreni gibi ritüeller dahi, ritüel özlerini ve ritüelistik yönlerini tam olarak yitirmeden, eğlenceye dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Eğlencenin bu şartlarla ve koşullarla düzenlenmesi, Cumhuriyet’in taşrada karşı karşıya kaldığı zorunlulukların bir sonucudur. Siyasal iktidarın taşraya resmî ve kamusal ritüeller dolamıyla sızıp taşrada yavaş yavaş kök salmaya başlamasıysa, ritüellerin ayırıcı yönlerinin ön plana çıkmasına neden olmakla birlikte aynı zamanda da eğlence ile resmî ve kamusal ritüeller arasındaki farkları da görünür kılmaktadır.

Her şeye karşın çizilmeye çalışılan bu çerçeve mutlak bir başarı timsali olarak okunmamalıdır. Elde edilen kazanımlarda Cumhuriyet’in

temel güdülerinden uzaklaşması söz konusu dahi değildir. Bu türden sızma girişimlerinde görülmesi gereken Cumhuriyet'in taşradaki düzenden ve bu düzeni sürekli kılan disiplin kodlarından memnun olduğu, ya da daha hafif bir ifadeyle, var olan şeyleri zımni kabul ettiği. Öyle ki bunun kabul edilmediği durumlarda Cumhuriyet'in, 'terbiye edebilmek için' Halkevleri gibi araçlarla müdahaleden; sunduklarını egemen kılmak için ise mücadeleden, hiç ama hiç kaçınmadığı anımsanmalı, kazanılan başarının Cumhuriyet'in modernleştirici ve medenileştirici güdülerine koşutluğuna dikkat edilmelidir.

Bu ilişkisellikte vurgulanması gereken yön, resmî ve kamusal ritüeller ile eğlence hayatı arasında açılmaya başlayan mesafede amaçlananın yine taşranın 'terbiyesi' olduğudur: "Her milletin içtimaî bünyesine, kabiliyetine, tâbi olduğu maddî ve manevî şeraite göre muhtelif istikametler alır. Bunun içindir ki diğer milletlerin tatbik ettikleri halk terbiyesi sistemini ve programını memleketimizde tatbik etmek beklediğimiz faydayı temin edemez. Halk terbiyesi köylerden başlar, şehirlerde nihayet bulur" (Cemal, 1933: 4). Cumhuriyet'in sembolleri tam da bu ifadelerin ışığında hayati bir önem kazanmaktadır. Rejimin sembollerinin taşradaki kamusal alanlarda yoğun biçimde dolaşımında olmasının sürekli kılınmaya çalışılması, taşranın sürekli keşfedilecek, fethedilecek, disipline edilip düzenlenecek ve 'terbiye' edilecek bir uzam olarak kabul edildiğini gözler önüne sermektedir. Uzamların ortaklığı, meydanlardaki ya da 'eğlence' mekânlardaki simgelerin ve sembollerin ortaklığıyla sağlanmaktadır; 'şanlı' bayrak, bayrağın gölgesi altındaki 'Kurucu Baba' büstleri/heykelleri/fotoğrafları ve ilaveten dönemlerin siyasi iktidar mensuplarının fotoğrafları...

Sorunlar ve Sonuçlar

Taşrada eğlence siyasetlerinin sorunları, ülke genelindeki eğlence siyasetlerine içkin sorunlar yanı sıra taşraya özgü sorunları da bünyesinde barındırmaktadır. Taşra, coğrafi olarak farklı farklı yerleşim bölgelerini kapsadığından taşrayı disipline edip düzenleme amacıyla resmî ve kamusal ritüellerin (bayramların) seferber edilmesi başlangıç için kaçınılmaz bir tavidir. Ancak resmî ve kamusal ritüellerin ya da düğün ve sünnet törenleri gibi ritüel yönü ağır basan 'eğlencelerin' taşrada eğlence eksikliğini giderecek ikame araçlar olarak görülmesi oldukça sorunludur. Bu açıdan sorunun ilk bağlamı taşrada eğlencenin disipline edilip düzenlenebilmesi için resmî ve kamusal ritüel dizgelerinin hem söylemsel hem de pratikte örnek alınması ve her iki dizgenin birbirine olabildiğince yaklaşması kaynaklıdır. Nitekim ülke genelinde kutlanan resmî ve kamusal bayramlarla ve onların sahip olduğu ritüelistik

dizgelerle taşrada gündelik hayatı disipline edip düzenlemek isteyen Cumhuriyet'in elde ettiği başarı sınırlıdır; makul olmak adına başarı, en azından beklenen düzeyde değildir.⁴

Bu bağlamda diğer bileşen olan resmî ve kamusal ritüeller dışında kalan eğlence biçimleri ve eğlence hayatı da sorunlarla sarmalanmıştır. Hatırlatmak gerekir ki özellikle Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki saha araştırmaları aynı zamanda da Cumhuriyet'in taşradaki yaşama müdahale edebilmesini sağlayacak eğlence araçları arayışıdır. Saha araştırmalarında araştırmacılar taşradaki nişan, düğün, sünnet gibi eğlence biçimlerinde kullanılan araçları ve bunları kullanabilenleri tespit etmeye çalışmışlardır (Bkz. Erenel, 1940: 3-7; İşgör, 1935: 146-152; İşgör, 1940: 55-63) Verilerin öncelikli olarak gözler önüne serdiği, Cumhuriyet'in taşrada yurttaşla sunabileceği eğlence araçlarının sınırlılığıdır; teknik eksikliklerdir. Taşradaki köylere, mezralara ve kasabalara ulaşmanın en temel dert olduğu hakikati, sınırlılıklar ve eksiklikler için meşru gerekçeler olarak sunulabilir ancak aynı sınırlılıklar ve eksiklikler taşradaki şehirler söz konusu olduğu zaman izahı zor bir durumlar yaratmaktadır.

Cumhuriyet bu açmazı çözmek için şahsi girişimler temelli eğlence 'pratiklerine' -geziler düzenlenmesi ve çadır kampları yapılması gibi (bkz. Altay, 2008: 427-428)- yönelmeye çalışsa da Cumhuriyet'in bu tip şeyleri hoş karşılayıp teşvik ettiği de söylenemez. Zira buradaki en büyük sorun eğlencenin kurumsallaşamaması ve şahsi girişimler olduğu için denetlenememesidir. Bağlantılı olarak örneklerin en büyük tehlikesi halk nezdinde bir tür sınıfsal/statü grupsal fark yaratma intibası uyandırma riskidir ki bu, Cumhuriyet'in eğlence siyasalarında, en azından görünür düzeyde, kaçındığı şeylerin başında gelmektedir; eğlence herkesle beraberdir ve herkes içindir.

Cumhuriyet, yurttaşların eğlenceye katılımlarında zorunluluk ile gönüllük arasındaki bir denge kurmaya çalışmaktadır. Verilerde sunulanlar, siyasal iktidarın taşrada yurttaşları eğlencelere dâhil edebilmek için 'teşvik edici' olduğunu göstermektedir. Fakat buradaki tavrın mutlak bir zorunluluğu içermediğini, taşrada yurttaşların rızaları alınarak onların kendiliğinden eğlencelere katıldıklarını hatta ve hatta eğlencelere katılmak için can attıklarını da inat ve ısrarla vurgulamaktadır.

Anlatılar köylülerin ve kasabalıların taşra şehirlerindeki modern eğlencelere ulaşıp, onların tanıkları olmalarını sevinçle sunarken, metin altında gözden kaçırmaya çok müsait olan ince bir detay tam anlamıyla gün yüzüne çıkmaktadır: İnsanlar şehirlere, sunulan imkânlar dâhilinde

4 Özellikle Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yazılarında sınırlı başarının neden olduğu 'huzursuzluk' ve 'hayal kırıklığı' rahatlıkla takip edilebilir.

‘taşınmışlar’ veya kendi çabalarıyla şehirlere gelip, şehirlerdeki modern eğlencelere ‘tesadüfen’ şahit olmuşlardır. Tesadüflerin yaratabileceği anlamsal farklılıklar ve köylülerin ve kasabalarının şehirlerde başıboş dolaşım⁵ aylaklık etmeleri siyasal iktidarı ürkütmektedir. Taşra(lı)nın masum, temiz ve naif olduğuna yönelik inanç ve bu inancın arka planında taşra(lı)nın her türden telkine açık çocuksu yapıya sahip olduğu düşüncesi beraber ele alındığında, taşra şehirlerine gelenlerin başıboş bırakılıp aylaklık etmelerine ‘izin verilmesi’ hem şehir yaşamının rutini bozmaya hem de onlarda farklı ‘intibalar’ uyanmasına neden olabilir.⁶

Bu açıdan taşra şehirlerine kendi imkânlarıyla gelen ‘taşralıların’ şehirlerde Halkevleri’ne gitmeden, ‘kendileri gibi olanlarla’ rahatça zaman geçirecekleri Köy Hanı olarak ifade edilen bir tür ara mekânların öngörüldüğü oldukça ilginç bir öneri söz konusudur:

“Köylü terbiye ve sıhhat esaslarına vakıf bir müdirin ifadesinde bulunması icap eden bu binada en az varlıkla temiz ve sıhhi yaşama imkânlarını görecekle ve tecrübe edecektir. Handa yapılacak ufak inkişaf, ziraat, sıhhat müzeleri en verimli olan gözlerden terbiye yoluyla köylünün ruhî ve fikrî inkişafına hizmet edecektir. Bu hanlarda bir okuma odası vücutta getirmek, basit konuşmalar tertip etmek, terbiyevî filmler göstermek, karagöz oynatmak, küçük köylü piyesleri temsil etmek vs. yollarıyla de köylünün inkişafına hizmet etmek kabildir. Köyünde binbir işiyle meşgul olan, akşam evine yorgun dönen ve muhitinin sessizliği içinde pısan köylü şehrin mahmuzladığı heyecanları, muhitinden ayrılmanın verdiği muhit arama iştirakiyle, boş vaktinin çokluğu ile her türlü telkin ve terbiyeye karşı fevkalâde açık ve alıcı olacaktır.”⁷ (Kemal, 1934: 320).

- 5 Kars’tan CHP’ye gönderilen bir pusulada, polisin işsizleri ve başıboşları kovalamakta yetersiz olduğu ve ne yapılması gerektiği sorulmaktadır (Anonim, 1935: 158). Pusulaya ne cevap verildiği belirsizdir. Aylaklığa dair *Kadro*’daki bir öneri dikkat çekicidir; taşranın şehirle kaynaşması ve bu sayede de devrimlerin taşrada yaygınlaştırılması için tavsiye edilen “tatil aylarında şehir kenarlarında kamp kuran avarelikten canları sıkılan, kahulelerde pinekleyen mekteplileri seferber edip” taşraya göndermektir. *Kadro*, taşradaki aylaklık ile şehirdeki aylaklığın birbirlerini soğurabileceği düşüncesindedir (Nedim, 1932: 43). Ayrıca bağlama ilişkin iki güncel çalışma da ayrıca işaretlenmelidir. Bkz. (Doğan, 2022; Obuz, 2023).
- 6 Bu noktada imparatorluk mazisi tekrardan bugüne taşınmaktadır. Geç Osmanlı Dönemi’ndeki savaşlar sonrası hayatta kalabilenler köylerine-kasabalarına döndükten sonra, tattıkları şehir havasının kumar, at yarışı, cinsel haz, lüks giyim gibi ‘dünyevi’ nimetlerini özleyerek tekrardan şehirlere ‘düşmüşler’ ve şehirdeki zevk-ü sefa ve sefahat girdabında hem kendileri boğulmuşlar hem de geri kalanları boğmuşlardır. (Bkz. Hilmi, 1936: 58-63).
- 7 Alıntı imla hatalarına dokunulmadan aynen aktarılmıştır. Ayrıca bkz. (Köymen, 1936: 299-302). Balıkesir Halkevi’nde de “köylümüzün şehirle olan münasebetlerinde kolaylık ve kılavuzluk temin etmek” amacıyla “Köylüye Kolaylık Bürosu” adı altında bir büro kurulmak istendiği anlaşılmaktadır (Anonim, Tarih Belirtilmemiş: 32). Büro hakkında detaylı bilgiye ulaşılamamıştır.

Cumhuriyet'in taşrada eğlenceyi düzenleyici siyasalarında, Halkevleri gibi kapalı mekânları ön plana çıkartmasına ilaveten yine bir başka kapalı mekân olan Köy Hanı'nı da ön plana çıkartmaya çalışması, Cumhuriyet'in taşrada kaçınmak istediği ancak kaçınmadığı kısır döngüyü gözler önüne sermektedir. Cumhuriyet, kendince haklı gerekçelerle oldukça soğuk bir ifadeyle işaret etmektedir; eğlencenin nerede düzenlendiğinin ve yurttaşın eğlence için nereye gitmesi gerektiğinin işaretidir bu... Fakat işaret ettiklerinin içini tam olarak dolduramaması, yurttaşlarını tam olarak 'tatmin edememesi' nedeniyle de yurttaşlar 'bildiğini okumaya' devam etme eğilimi göstermektedirler.

Eleştiriler, sokak işaret edilerek soğrulmaya; eğlence mekânları olarak yeşil alanlar ve parklar işaret edilerek bertaraf edilmeye çalışılmaktadır. Oysaki deneyimlenen, sokağa çağrının tutarsızlığıdır; yurttaşların şehirlerde zaman geçirebilecekleri yeşil alanların ve parkların yetersizliğidir. Cumhuriyet, taşrada yeşil alanları, meydanları ve parkları, yeni 'eğlence' mekânları olarak işaret ettiği andan itibaren yurttaşlar talep etmeye başlamaktadır. Bu kez de yurttaş, Cumhuriyet'in modernleştirici ve medenileştirici siyasalarıyla kısıktığı eğlence arzusunu, doğrudan ve hem de Cumhuriyet'in kadim sembollerini kullanarak, dile getirmektedir.

Cumhuriyet'in taleplere sistematik bir tepki göstermeyip talepleri karşılamaya çalışmasının arka planında nihayete erdirmek istediği ancak bir türlü de istediği gibi nihayete erdiremediği kadim bir amaç yatmaktadır: Modern ve medeni dünyanın nimetlerinden asgari düzeyde yaralanarak eğlenen Cumhuriyet yurttaşının, Cumhuriyet'in sembolü olmasıdır. Eğlencenin kamusallaştırılmasının arka planındaki bu güdü şüphesiz ki her ne şart ve koşul altında olursa olsun, yurttaşların eğlenceye katılmasının istendiği anlamına da gelmemektedir. Cumhuriyet'in temel değerlerini gözeterek eğlence uzamının bir parçası olmak, Cumhuriyet'in temel değerlerini bilmekle doğrudan bağlantılıdır.⁸ Bu açıdan teknik yetersizlikler, yurttaşın Cumhuriyet'in değerleri kavrayışındaki 'yetersizlikle' kesiştirilmektedir. Sorunun müsebbibi sorunları çözemeyen ancak sorunları çözmek için her şeyini seferber ettiğini dile getiren ve yine buna karşın sorunları çözememe fasit döngüsü içindeki Cumhuriyet'tir.

8 Taşrada 'zaman geçirme' aracı olarak görülen ve eğlence çeperine dahil edilmek istenilen her türlü edimin bir zihniyet değişimini yansıtmak zorunda olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda "çocuklara -küçük kasabalarımızda ve köylerimizde çok bulunur- geceleri ve bilhassa kış geceleri ocak başında şunun ve bunun söyledikleri o korkunç cin, peri ve cadı hikâyelerini" (Evrenyol, 1936: 45) anlatmaları açıktan olumsuzlanmaktadır.

Cumhuriyet'in taşradaki eğlence hayatını düzenlemek için takındığı resmî ve kurumsal tavır o kadar belirleyicidir ki bu belirleyicilik Halkevlerini saran söylemin vaat ediciliği ile üst üste binmiştir. Eğlence biçimlerinin çeşitlendirilmesi ve eğlence kültürünün modernleştirilmesi ve medenileştirilmesi beklentisi başlı başına bu vaatlerden sızmaktadır. Cumhuriyet jimnastik, güreş, boks, eskrim, deniz sporları, dağcılık, kayakçılık, avcılık, bisiklet gibi farklı spor dallarının; tiyatro, opera, operet, bale gibi farklı sanat dallarının; klasik müzik gibi yeni müzik dallarının; radyonun ve sinemanın yurttaşların eğlencelerinde önde gelen araçlar olmasını amaçlamaktadır. Bu sayede yurttaşlar hem eğitilirken hem de Cumhuriyet'in temel değerleriyle sarmalanacaktır.

Reşat Nuri Güntekin, Anadolu seyahatlerinde tuttuğu notlarında Cumhuriyet'in bu tavırdaki inadının ve ısrarının görünür olduğu ender ve fakat aynı ölçüde de ironik bir olayı aktarmaktadır. Taşrada, ki bu kez herhangi bir kurumsal yapının doğrudan teşviki veya zorlaması olmadığına dair güçlü emarelerin bulunduğu, eğlencenin ritüelistik kalıplar altında kamusallaştırılmasının güzide bir örneği olarak düzenlenmiş baloya, "renk renk açık tuvaletlerin üstüne mantolar giyilmiş, pelerinler atmış kadınlar, smokinli, yahut sadece koyu elbiseli erkekler; aralarında çarşafli birkaç ihtiyar kadın"dan (Güntekin, 1972: 95) oluşan her kesimden insan katılmıştır. Baloda asıl dikkat çekici olan 'Hacı amca' olarak bilinen yaşlı eşrafın içine düştüğü durumdur. Balo 'düzenleme komitesinin' en pahalısından bilet sattığı Hacı, -Hacı'ya modern bir eğlencenin biletinin satılması, üstüne üstlük bunun en yüksek değerden satılması başlı başına semboliktir-, "Helâl ve hoş olsun. Beş kâğıdı saydırdılar... Elbette gideceğiz; velâkin bir şeye aklım ermiyor. Bizim bildiğimiz bir insan, parasını verip eğlentiye gitti mi başkaları oynar, o oturduğu yerde bakar, eğlenir. Bu baloda adamı parasiyle oynatıyorlar" (Güntekin, 1972: 93) ifadesiyle Cumhuriyet'in taşradaki eğlence siyasalarındaki *hikmet-i hükümetini* tam olarak yansıtmaktadır. Doğrudan müdahalesi olsun ya da olmasın Cumhuriyet herkesin kamusal eğlencelere katılmasını ve eğlencelerin bir parçası olmasını istemektedir; yurttaşları kendi kurallarıyla 'eğlenceye zorlamaktadır'.

Kaynakça

- "Tamim", 2001, *Atatürk'ün Bütün Eserleri (1919-1920)*, Cilt 6, İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 388.
- "Türkiye Büyük Millet Meclisi 5. Devre 1. Toplanma Yılına Açış Konuşması-(1 Kasım 1935)", 2010, *Atatürk'ün Bütün Eserleri (1934-1935)*, Cilt 27, İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 381-383.

- Anonim, "Balıkesir Halkevi-Tesis Faaliyetleri", *Kaynak*, Sayı Belirtilmemiş, Balıkesir, s. 32.
- Anonim, 1935, *C. H. P.-Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutanağı*, Ankara: Ulus Basımevi.
- Akın, Y., 2018, "Gürbüz ve Yavuz Evlatlar", İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altay, F., 2008, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, Ankara: Eylem Yayınları.
- Aydemir, Ş. S., 2017, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Berkes, N., 2016, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- C, A., 1933, "Halkevimizin Köy Seyahatları-1-Yavuzkema Nahiyesi", *Aksu*, Sayı 1, Giresun, 1933, s. 26-29.
- Cemal, S., 1933, "Halkçılık, Köycülük", *Aksu*, Sayı 1, Giresun, s. 4-6.
- Doğan, C., 2022, "Kanını İçeceğim" Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bireysel Şiddetin ve Öldürmenin Tarihçesi (1858-1938), İstanbul: Kitabevi.
- Erenel, İ., 1940, "Bulancak Kazasının (Şeyhmusa) Köyü", *Aksu*, Sayı 21, Giresun, s. 3-7.
- Evrenyol, H. M., 1936, "Korkunun Anası Cehalettir", *Ülkü*, S. 37, Ankara, s. 44-47.
- Güntekin, R. N., 1972, *Anadolu Notları-1*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Güntekin, R. N., 1975, *Anadolu Notları-2*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Hilmi, 1936, "Köyümde Gördüklerim", *Ülkü*, S. 37, Ankara, s. 58-63.
- İnönü, İ., 2014, *Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İşgör, A. S., 1935, "Giresun'un Çayır Köyü", *Ülkü*, Sayı 32, Ankara, 1935, s. 146-152.
- İşgör, A. S., 1940, "Giresun Espiye Köyü", *Ülkü*, Sayı 91, Ankara, s. 55-63.
- İşsever, A., "Bir Köy Tekiki", *Aksu*, Sayı 12, Giresun, s. 20-25.
- Karaosmanoğlu, Y. K., 1996, *Yaban*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K., 2016, *Ankara*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kemal, N., 1934, "Köylü Hanı", *Ülkü*, S. 16, Ankara, s. 319-320.
- Kendirici, M., 2022, *Eğlencesiz Eğlence Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğlence ve Siyasal İktidar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köymen, N., 1936, "Köy Çalışmalarında Tek Müsbet Yol: Köylü Hanı", *Ülkü*, S. 40, Ankara, s. 299-302.
- Nedim, V., 1932, "Ümmîlikle Mücadele İçin Köy Kampları", *Kadro*, Sayı 1, II. Kânun, Ankara, 1932, s. 42-43.
- Obuz, Ö., 2023, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dilenciler Şu İnsan Denilen Et ve Kemik Hurdaları*, Ankara: Fol Kitap.
- Örensun, N., 1938, "Kültür ve Halk", *Enerji*, Cilt 1, Sayı 11, Şubat, Isparta, s. 257-258.
- Sıtkı, B., 1934, "Bu Bir Değirmen Hikayesidir", *Büyük Gazete*, No. 1, İstanbul, 1934, s. 18.
- Tanpınar, A. H., 2015, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, (Haz. Z. Kerman), İstanbul: Derghâh Yayınları.